

ВНУТРІШНІЙ СВІТ ПРОФЕСІОНАЛА ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОЇ КОМАНДИ ЯК РАКУРСИ АНАЛІЗУ НАДІЙНОСТІ ЛЬОТНОГО ЕКІПАЖУ

Петренко О.В.

У статті розглядаються особливості включення професіонала, як носія індивідуального внутрішнього світу з притаманними йому властивостями, у екстремальну професійну діяльність у складі професійної команди. Пропонується підхід, згідно з яким професіонал виступає в якості суб'єкту власної професійної надійності. Аналізуються особливості взаємодії професіонала з організаційною культурою професійного середовища. Пропонуються шляхи підвищення професіоналом своєї надійності та підходи до оптимізації психологічного простору професійної команди.

Ключові слова: професійна надійність, внутрішній світ особистості, професійна відповідальність, психологічний простір, перцептивний світ, груповий суб'єкт діяльності, соціально-психологічний клімат, організаційна соціокультура.

В статье рассматриваются особенности включения профессионала, как носителя индивидуального внутреннего мира с присущими ему свойствами, в экстремальную деятельность в составе профессиональной команды. Предлагается подход, в соответствии с которым профессионал выступает в качестве субъекта своей профессиональной надежности. Анализируются особенности взаимодействия профессионала с организационной культурой профессионального пространства. Предлагаются пути повышения профессионалом своей надежности и подходы к оптимизации психологического пространства профессиональной команды.

Ключевые слова: профессиональная надежность, внутренний мир личности, профессиональная ответственность, психологическое пространство, перцептивный мир, групповой субъект деятельности, социально-психологический климат, организационная социокультура.

The article looks at the peculiar ways a professional as a bearer of his/her individual psyche with its intrinsic properties is involved in extreme activities performed by a team of professionals. The author proposes an approach which treats a professional as a subject of his/her professional reliability. The article analyzes peculiarities of a professional's interaction with the organizational culture of professional environment, offers ways enabling a professional to increase his/her reliability, and approaches to optimization of the psychological environment of a team of professionals.

Key words: professional reliability, person's psyche, professional responsibility, psychological environment, perceptive space, group subject of activity, social and psychological climate, organizational socioculture.

Постановка проблеми

Професійна діяльність людини в умовах поширення сучасних високих технологій не стає простішою. Навпаки, зростає інформаційне навантаження на людину, більш швидкоплинними та багатовимірними стають процеси, з якими мають справу професіонали у різних галузях діяльності. Більш екстремальними за сукупністю характеристик виявляються ситуації, у які потрапляє людина, дедалі більшою стає ціна помилки. Зокрема, такий стан справ спостерігається у кабіні екіпажу сучасного повітряного судна. Високий рівень автоматизації не знімає професійних труднощів, а перерозподіляє їх вагу між різними елементами структури діяльності, і загалом проблема надійності людини постає навіть більш гостро. Змінюється структура професійних ризиків. Платою за вміння бортового обладнання захищатися від незначних прорахунків людини стає збільшення ризику грубих помилок під час вводу даних у комп'ютеризовані системи управління. Згідно з сучасною практикою відмови від закріплених екіпажів

змінюється система соціальних запобіжників зриву діяльності, трансформуються норми взаємодії та спілкування в складі екіпажу.

Стає очевидним, що традиційні для минулих часів підходи щодо забезпечення надійності льотно-підйомного складу потребують значних коректив. Перевірені часом психологічні методики професійного відбору та забезпечення готовності до підвищених навантажень в особливих польотних ситуаціях на сьогодні не гарантують необхідного результату. Увага до традиційних психологічних аспектів включення людини у професійну діяльність повинна доповнюватися новими підходами до оптимізації взаємодії людини зі світом професії, пошуком нових кутів погляду на співвідношення індивідуально-психологічного та професійно-діяльнісного. На нашу думку, за сучасних умов особливо актуальною стає спроможність професіонала виступати у якості суб'єкта забезпечення власної надійності. Нова перспектива може бути пов'язана з підвищенням надійності суб'єкта професійної діяльності як носія унікальних потенцій самотворення та самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу

Ми вбачаємо перспективним для дослідження психологічної проблематики сумісної діяльності у складі професійних команд та екіпажів орієнтуватися на такі ракурси, які б дозволяли зосередити увагу на резервах та можливостях підвищення надійності суб'єкта професійної діяльності як носія духовності, професійного корпоративного духу, індивідуального світогляду. Треба відзначити, що в психологічній науці існують і дедалі ширше використовуються різноманітні мета-поняття та категорії, які створюють основу для кращого розуміння досліджуваних явищ за рахунок їх синтетичності, інтегративності, виходу за вузькі рамки окремої наукової ділянки, можливості якнайкращої репрезентації складних психологічних явищ. З огляду на притаманну феномену людини особливу просторову цілісність зі світом, до числа таких понять, продуктивних у контексті завдань забезпечення поточної надійності професіонала як особистості, включеної у множину вимірів професії, ми відносимо поняття "внутрішній світ" особистості та її "психологічний простір".

Феноменологія діяльності в особливих умовах засвідчує, що внутрішній світ професіонала є основоположним джерелом екстремальних ресурсів. Наголос на значенні мотивації до подолання складної ситуації є очевидним спрощенням питання – цілком очевидно, що суб'єкт діяльності зазвичай має глибоке та інтенсивне бажання подолати складну ситуацію, зберегти контроль над подіями, уникнути важких наслідків. Але при цьому надзвичайної ваги набувають тонкі смислові та мотиваційно-ціннісні аспекти включення особистості у подолання складних та небезпечних ситуацій. Врятувати ситуацію або призвести до втрати контролю над нею можуть чинники та перманентні події внутрішнього світу людини. Процес прийняття рішення має особливу складову, про яку, на жаль, не згадують у описах його алгоритмів. Це складова розгортання концентрованих утворень свідомості – суперечливих, забарвлених подіями усього пройденого на поточний момент життєвого шляху, сповнених оцінками та прагненнями, ідеалами та розумінням обов'язку. Фізіологізація проблеми надійності професіонала, хоча й забезпечує можливість якісного професійного відбору з позицій об'єктивних протипоказань, разом з тим, на жаль, призводить до недооцінки явищ внутрішнього світу професіонала, які відкривають шляхи управління його поточною надійністю.

Оцінки професійного психологічного відбору та заходів рубіжного контролю, в тому числі побудовані на основі вимірів найдосконалішої апаратури, вочевидь не спроможні гарантувати відсутність тих чи інших поточних психологічних явищ, небажаних з точки зору професійної надійності людини. Зокрема це може стосуватися формування у професіонала хибних уявлень щодо певних сторін власної професійної діяльності, трансформацій його особистісно-смислової сфери, явищ деформації мотивів та демотивації тощо. Певні психологічні явища можуть бути подібні до "міни уповільненої дії" яка загрожує спрацювати безпосередньо в процесі діяльності, але нічим себе

попередньо не виявляє. Точкою, від якої починається шлях до будь-якої професійної дії, є смисл. Шлях від актуалізації смислу до дій може бути різним: від смислу до стану, який визначить вибір дії, або від смислу до судження, яке дозволить суб'єкту обрати певний спосіб дії. Тут ми бачимо два аспекти побудови дії – емоційний та мисленнєвий. Вад системи смислів програмують на невдачу у будь-якому разі.

Основою надійності професіонала є не тільки професійна придатність, як її перша умова, але й психологічна готовність до діяльності, як її друга не менш визначальна умова. Проте, увага до показників психологічної готовності – це лише "місток" на шляху до неосяжно широкої за змістом категорії "внутрішній світ особистості". Зупинятися на оцінці психологічної готовності, на нашу думку, означає штучно звужувати поле уваги – жоден аспект свідомості не може розглядатися відокремлено від усієї сукупності інших аспектів її функціонування.

Зв'язок явищ внутрішнього світу суб'єкту з його професійною надійністю ми вбачаємо у декількох принципово важливих аспектах. Відбиваючись у певних мотиваціях, уподобаннях, страхах тощо, явища внутрішнього світу, по-перше, безпосередньо впливають на процес характероутворення та еволюції особистісних рис, сприяючи або перешкоджаючи розвиткові професійно-значущих якостей. По-друге, суб'єктивне сприйняття життєвих подій у вимірах внутрішнього світу людини відображається на поточних психічних станах, сприяючи психологічній мобілізації або навпаки створюючи основу її дезорганізації. По-третє, явища внутрішнього світу людини лежать в основі вчинків, визначаючи особистісний вибір у складних ситуаціях.

Теоретичне опрацювання поняття "внутрішній світ" особистості у психологічних дослідженнях має свою історію. Категорія внутрішнього світу особистості розглядається зазвичай як ціннісно-смысловий вимір її існування [8, с.30-36]. У психологічних дослідженнях мотиваційно-ціннісної сфери особистості неодноразово вводилися поняття, які не тільки можуть бути співвіднесені з поняттям "внутрішній світ" особистості, але й потребують такого співвіднесення. Зокрема, можна згадати такі поняття, як внутрішня позиція особистості, умонастрій, система особистісних смислів (Божович Л.І., Паригін Б.Д., Братусь Б.С.).

Теоретичний аналіз поняття "внутрішній світ особистості" зачіпає фундаментальні уявлення щодо властивостей особистості. "Завдяки суперечливому поєднанню у людині властивостей відкритої та замкнутої систем її свідомість є одночасно суб'єктивним *відображенням* об'єктивної дійсності та *внутрішнім світом особистості*. В цьому відносно відокремленому від оточуючого внутрішньому світі складаються комплекси цінностей (життєвих планів і перспектив, глибоко особистісних переживань), певні організації образів ("портретів", "пейзажів", "сюжетів") та концептів, домагань та самооцінки", – зазначав Б.Г.Ананьєв [1].

На підставі чого Б.Г.Ананьєв вбачав наявність у людини властивостей не тільки відкритої, але й закритої системи? Він вважав, що замкненість, закритість людини як складної системи обумовлена особливою взаємопов'язаністю її властивостей (як особистості, індивіда, суб'єкта). Зазначаючи, що наукою багато зроблено у пізнанні функціонування людини як відкритої системи, взаємодіючої зі світом та їм детермінованою, у центрі якої знаходиться комплекс властивостей особистості з її незчисленними соціальними зв'язками та властивостями перетворюючого дійсність суб'єкта діяльності, Б.Г.Ананьєв при цьому наголошував, що підхід з точки зору властивостей людини як закритої системи надає можливість підійти до проблеми індивідуальності з точки зору феномену неподільного цілого.

Аргументуючи власну позицію, Б.Г.Ананьєв спирався на погляди свого визначного попередника В.М.Бехтерева, який зазначав: "... світ будується у формі замкнутих систем, являючи собою особливі індивідуальності. Кожна індивідуальність може бути різної складності, але вона являє завжди певну гармонію частин та володіє своєю формою та своєю відносною стійкістю системи" [3].

Згідно з вищенаведеними поглядами, притаманність свідомості людини властивостей замкнутої системи, "вбудованої" у відкриту систему взаємодії людини зі світом, забезпечує формування "певної взаємовідповідності тенденцій та потенцій, самоусвідомлення та "я"-ядра людської особистості" [1]. У цих лаконічних словах відображене уявлення щодо внутрішнього світу людини, яке Б.Г.Ананьєв доповнює коментарем: міра напруженості роботи внутрішнього світу (переробки досвіду, вироблення власних позицій та переконань, шляху самовизначення і т. ін.) є показником духовного багатства індивідуальності. На думку Б.Г.Ананьєва, особистість, як вершина усієї структури людських властивостей, проявляючи себе у явищах екстеріоризації свого внутрішнього світу, відтак розкриває себе як індивідуальність. Зауважимо, що індивідуальність Б.Г.Ананьєв пропонував тлумачити як "глибину" особистості та суб'єкта діяльності.

Внутрішній світ людини є динамічним феноменом, трансформації якого відбуваються за закономірностями, зрозумілими лише у вимірах цього самого світу. Психологічні реакції від коротких сплесків до тривалих станів, поточне ставлення до тих чи інших ситуацій – все це визначається системою смислів, якими живе людина, безперервно їх трансформуючи, або навпаки захищаючи від трансформацій. Тому, явища внутрішнього світу людини можуть виглядати вельми парадоксальними і сповненими ірраціонального, якщо намагатися зрозуміти їх зі сторони, залишаючись у зовнішній реальності.

Внутрішній світ людини існує як відносно незалежний від зовнішнього середовища. Впевнена людина відносно незалежна від простору, у якому знаходиться. Ця аналогія має свій важливий сенс у контексті аспекту включення людини, як носія індивідуального внутрішнього світу, у професійну діяльність. Переходячи до цього аспекту зазначимо, що, на наш погляд, сукупністю проявів явищ внутрішнього світу кожного з учасників професійної команди утворюється стійке ядро її психологічного простору. При цьому треба взяти до уваги, що мова тут повинна йти не тільки про прямі, але й про опосередковані прояви глибоко індивідуального у спільному та об'єднуючому діяльнісному.

Психологічний простір професійної команди ми розуміємо як *сукупність психологічних явищ (подій), які у той чи інший спосіб здатні впливати у контексті діяльності на будь-кого з її учасників.*

Поняття "психологічний простір" зазвичай пов'язують з концепцією "життєвого простору" К.Левіна - психологічного оточення особистості, динамічною основою якого є поле сил з позитивною або негативною валентністю [18]. Поняття поля охоплює сукупність співіснуючих та взаємопов'язаних психологічних чинників поведінки індивіда у поточний момент – зовнішніх (пов'язаних з подіями зовнішнього простору) та внутрішніх (пов'язаних з поточними станами, потребами суб'єкта). Мова таким чином йде про таке суцільне психологічне поле, у якості елементів якого виступають і особистість, і усе її психологічне оточення.

Викладене дає підстави тлумачити внутрішній світ особистості як компонент поля сил, у якому відбувається взаємодія особистості з її психологічним оточенням (простором) та формується основа її поведінки. У ситуаціях сумісної діяльності у складі професійної команди внутрішній світ кожної особистості виступає для інших учасників команди як елемент, опосередковано представлений у їх спільному психологічному просторі.

Фактично, у одному фізичному просторі діяльності професійної команди має місце існування цілісної інтегрованої множини індивідуальних психологічних просторів відповідно до числа учасників команди. При цьому психологічний простір професійної команди, як і кожного окремого учасника, позбавлені чітких зовнішніх меж, маючи при цьому ділянки переходу, на яких істотно змінюються його властивості. Як ми вже зазначали раніше, кожна ситуація, у якій беруть участь люди, сама по собі завжди є

явищем з нечіткими границями [10]. Її опис в будь-якому разі може бути доповнений обставинами, які навіть попри те, що вони мали місце десь зовсім в інших сегментах діяльнісного простору або навіть за його межами, все одно опосередковано залишатимуться присутніми в ньому, викарбовуючись на психічному рівні та знаходячи певний діяльнісний вихід назовні у тих чи інших професійних контекстах. Занурюючись багатьма своїми гранями у внутрішній світ особистості, ситуація викликає у ньому збурення та вібрації, сукупність яких виступає потужним чинником поведінки, в тому числі важко передбачуваної та несподіваної.

Своє опосередковане відображення у психологічному просторі професійної команди отримують параметри фізичного простору, у якому відбувається діяльність. Труднощі взаємодії з фізичним простором, викликаючи психологічні навантаження, так чи інакше відображаються у особливостях психологічного простору. Відтак структура фізичного простору опосередковано присутня у психологічному просторі відповідно до прив'язки етапів діяльності до певних підструктур фізичного простору у часовому вимірі. Це якнайкраще ілюструє приклад льотного екіпажу, діяльність якого відбувається одночасно у двох фізичних просторах з дуже відмінними фізичними властивостями: у жорстко структурованому, компактному та насиченому інформацією просторі кабіни повітряного судна та у повітряному просторі з його відстанями, глибиною, насиченістю стихійними силами. Цілісне сприйняття пілотом факту своєї діяльності одночасно у цих двох просторах пов'язане зі значним психологічним навантаженням та стресом., який зазвичай викликаний оперативними труднощами переналаштування сприйняття, наприклад у момент переходу від пілотування за показаннями приладів до візуального пілотування або візуального контролю за процесом автоматизованого заходу на посадку.

Безперечно, що топологія та екологія психологічного простору екіпажу сучасного повітряного судна потребує нових ґрунтовних досліджень.

Існує певна спорідненість між поняттям "психологічний простір" у нашому його розумінні та поняттям "перцептивний світ" [2, 16], як сукупністю впорядкованих предметів, *представлених у сприйнятті суб'єкта* разом з притаманною ним динамікою та просторовою геометрією, а також як одним з шарів у системі глобального образу світу [15]. Спорідненість цих понять обумовлена тим, що перцептивний світ, як зазначає Ю.К.Стрелков, по суті є сукупністю вражень суб'єкта (зазвичай емоційно забарвлених) від зустрічі з предметним світом, а не простим віддзеркаленням оточуючих предметів та проявів їх руху. Але й відмінність між цими поняттями принципова: неможливо поставити знак рівняння між образом доступних для сприйняття оточуючих предметів та психологічними явищами, з якими взаємодіє суб'єкт.

Оскільки перцептивний світ – це образ світу, побудований на основі суб'єктивних вражень, є підстави для співвіднесення цього поняття не тільки з поняттям психологічного простору, але й з поняттям внутрішнього світу. Особливості перцептивного світу відбиваються у психічному стані суб'єкту та спричиняють виникнення певних поведінкових особливостей, переходячи, таким чином, у явища психологічного простору, та впливаючи на ціннісно-сміслові утворення внутрішнього світу.

К.Ю.Артем'єва [2] виділяла у структурі перцептивного світу (образу світу) три принципово відмінні рівні:

1. Глибокий над-модальний та відносно статичний рівень, який є моделлю відношень до об'єктів світу; системою очікувань впливів зі сторони об'єктів світу; системою, спроможною породжувати об'єкт-гіпотези.

2. Проміжний рівень (рівень картини світу) – сукупність систем суб'єктивних значень, у термінах яких здійснюється опис суб'єктивного світу; сукупність різномодальних образів об'єкта. Відторгнення від модальності може відбуватися через механізми синестезії, а перенос відношення з модальності у модальність або в амодальний образ – за принципом метафори.

3. Поверхневий рівень, який заданий у поняттях предметів світу. Це психологічний

перцептивний простір-час; сукупність рухомих та стабільних об'єктів сприйняття, включаючи самого спостерігача.

Спільним для перших двох рівнів є те, що у них, за поглядами К.Ю.Артем'євої, представлені не образи об'єктів, а образи відношень до об'єктів. Саме це і робить ці рівні спорідненими з внутрішнім світом особистості, як ціннісно-смысловим виміром її існування.

Внутрішній світ особистості заявляє про себе у зовнішньому просторі різнобарвним спектром проявів. До цих проявів належать особливості виробничої та позадіяльничої поведінки з її ціннісно-смыслову основою, якість тієї чи іншої діяльності у її найрізноманітніших аспектах. Одним з діяльничих проявів внутрішнього світу професіонала є професійна відповідальність, значення якої для будь якої галузі діяльності важко перебільшити. "Відповідальність належить до феноменів людини, які не зводяться до чогось та не виводяться з чогось. Подібно до духовності та свободи, вона є первинним феноменом, але ніяк не епіфеноменом", - зазначав В.Франкл [17, с. 124-125]. Висловлювалася позиція, що існує значна відмінність між відповідальністю особистості та професійною відповідальністю [4], втім, на нашу думку, певна відмінність змісту поняття не суперечить тому, що професійна відповідальність як стійка особливість є окремим виміром особистісної відповідальності, без якої вона перетворюється на ситуативну поведінкову особливість, обумовлену різнобарвним набором зовнішніх та внутрішніх чинників. Ми вважаємо, що джерелом дійсної професійної відповідальності є особистісна і, зрештою, "наддіяльнична" життєва позиція, джерела якої сягають у внутрішній світ особистості.

Явища екстеріоризації внутрішнього світу людини накладають відбиток на соціально-психологічний клімат колективу, у якому він реалізує свою активність.

Соціально-психологічний клімат одночасно і віддзеркалює, і регулює діяльність професійної команди: своїм змістом, умовами та показниками сумісна діяльність впливає на соціально-психологічний клімат професійної команди, і при цьому залежить від нього.

Соціально-психологічний клімат - динамічне утворення зі складною структурою та суперечливими механізмами трансформації у контекстах діяльності. Сумісна діяльність професійної команди відбивається у трьох основних групах показників її соціально-психологічного клімату, до числа яких належать емоційно-оцінкові, раціонально-оцінкові та дієво-практичні показники [5, с.212-213].

Оскільки діяльність льотного екіпажу у порівнянні з іншими професійними командами має значну специфіку, можна очікувати існування специфічних ознак та показників його соціально-психологічного клімату. Зупинимось на цьому докладніше.

Емоційно-оцінкові показники соціально-психологічного клімату льотного екіпажу зазвичай несуть на собі ознаки характерного для пілотів задоволення від процесу діяльності ("відчуття літака", переживання стану польоту, інформаційної насиченості його певних моментів). При цьому вага емоційно-оцінкових показників, пов'язаних з суб'єкт-суб'єктною взаємодією в екіпажі, певною мірою мінімізується. Це пов'язано з тим, що за сучасних підходів до організації льотної роботи члени льотних екіпажів зазвичай працюють спільно у певному конкретному складі екіпажу лише епізодично і, відповідно, через брак досвіду персоніфікованої взаємодії налаштовані на більш формалізовані стосунки. Але разом з тим, вага емоційно-оцінкових показників може посилюватися внаслідок емоційно-забарвленого реагування в екіпажі на поведінку іншого у стресових обставинах діяльності [5]. Треба також зазначити, що негативні емоційно-оцінкові ракурси соціально-психологічного клімату можуть виникати не тільки в наслідок підвищених навантажень в певні моменти польоту, але й через виникнення обставин, які, на думку членів екіпажу, можуть у подальшому стати джерелом адміністративних розслідувань, стягнень тощо.

Раціонально-оцінкові показники соціально-психологічного клімату екіпажу відображають його самооцінку як групового суб'єкту діяльності та забезпечують групову

саморефлексію. Стрімка динаміка ситуації на напружених ділянках польоту призводить до того, що екіпаж, функціонуючи як ціле в стані високої зосередженості на виконанні встановлених процедур, може лише пост-фактум відрефлексувати якість своєї роботи та рівень своєї майстерності. Продукція екіпажної рефлексії, накопичуючись в структурі індивідуального досвіду кожного з його членів, забезпечує формування концептуальної моделі типового екіпажу у складі професіоналів, підготовлених на рівні стандартів, за якими працює авіакомпанія. В певному сенсі зазначену модель можна розглядати як елемент корпоративної культури авіакомпанії. Таким чином, раціонально-оцінкові показники соціально-психологічного клімату екіпажу визначаються як поточним контекстом діяльності, так і усім корпоративним досвідом спільної професійної діяльності та взаємодії.

У сукупності зовнішніх проявів взаємодії у складі екіпажу відображаються дієво-практичні показники його соціально-психологічного клімату. На ці показники суттєво впливає високий рівень стандартизації функціональної взаємодії та комунікації в екіпажі, чітка регламентація усіх процедур, високий темп діяльності на певних етапах польоту та принципова неможливість його довільно змінювати, структурні і змістовні особливості нормативного мовлення, та інші особливості функціонування екіпажа.

Поєднання емоційно-оцінкових, раціонально-оцінкових та дієво-практичних показників соціально-психологічного клімату льотного екіпажу допомагає наблизитися до відтворення цілісної картини проявів та регуляторів діяльності цієї специфічної команди.

Соціально-психологічний клімат організації або його підрозділу має зв'язок з організаційною соціокультурою. Цей зв'язок можна інтерпретувати як зв'язок між різними проекціями одного феномену. Соціокультурні особливості певної професійної команди, якщо розглядати їх у аспекті особливостей міжособистісної взаємодії у її складі, постають перед нами як соціально-психологічний клімат.

У менеджменті поняття "організаційна соціокультура" трактується як сукупність офіційно визначених та неформальних (які не обов'язково збігаються) цінностей, цілей та норм поведінки. Сміслові та мотиваційно-ціннісні ансамблі індивідуально-ціннісних особливостей, привнесених у професійний простір кожним з професіоналів, включених у спільну діяльність, у процесі діяльності та взаємодії з особливостями професійного простору виступають у якості детермінант та ознак певної специфічної командної соціокультури. Таким чином, утворення "організаційна соціокультура" втілює у собі ціннісно-смісловий вимір існування професійного осередку. Оскільки внутрішній світ особистості ми тлумачимо як ціннісно-смісловий вимір існування особистості, то взаємодія і певна взаємо-детермінація організаційної культури професійного підрозділу та внутрішнього світу особистості професіонала потребують відповідної уваги у контексті розгляду проявів внутрішнього світу людини у професійному просторі.

З прямим впливом на організаційну соціокультуру професійного середовища пов'язані явища екстеріоризації внутрішнього світу професіоналів, які працюють у його складі. Відзначаючи особливу роль внутрішнього світу особистості професіонала у забезпеченні його спроможності до діяльності в особливих умовах, ми маємо підстави наголошувати на значенні соціокультури групового суб'єкту діяльності як джерела екстремальних ресурсів професійної команди як цілого. У певному сенсі можна провести аналогію між груповою соціокультурою у випадку групового суб'єкту діяльності та внутрішнім світом особистості професіонала, який виступає окремим суб'єктом діяльності.

Особливе місце у професійній соціокультурі займають неформальні традиції, спільні вірування, упередження, увага до прикмет тощо. Ця специфічна, багато в чому ірраціональна соціокультурна складова є також відображенням індивідуального світогляду професіоналів, невід'ємною частиною їх внутрішнього світу. Виступаючи як соціокультурна складова та одночасно як явище внутрішнього світу людини, вірування, увага до прикмет виконують суперечливу роль у регуляції діяльності професіонала.

Зважаючи на досить значне поширення різноманітних прикмет та неформальних ритуалів у авіації, психологічні аспекти впливу цього явища на професійну діяльність пілота вивчалися у окремих дослідженнях [15].

Спеціальної уваги з точки зору масштабу впливу на професійну діяльність в особливих умовах потребує таке явище, як віра. Це поняття об'єднує широке коло різних феноменів – віра може виконувати функції мотиву, установки, поведінкового орієнтиру. Дуже важливо, що віра зазвичай супроводжується почуттям впевненості. Наприклад, це стосується віри у правильність плану дій, власної спроможності виконати завдання тощо. Відзначалася близькість понять "віра" та "стійкість" [7]. Наявність у свідомості людини нерациональної (іраціональної) складової спроможна істотно допомагати у ситуаціях невизначеності та небезпеки. Сенси, не обгрунтовані та неузгоджені на рівні логіки, цілком можуть сприйматися суб'єктом як узгоджені у вимірах його внутрішнього світу. Відтак кожен професіонал, готуючи себе до дій в умовах можливих ускладнень, повинен приділяти належну увагу подіям свого внутрішнього світу. Навички інтроспекції необхідно вважати так само професійно важливими для пілота, як, наприклад, його вміння швидко приймати рішення, або сприймати інформацію у високому темпі.

Висновки

Усе вищевикладене підводить нас до висновку, що в умовах поширення сучасних технологій, спрямованих на звільнення професіонала від багатьох фізичних навантажень та другорядних завдань, що супроводжується зростанням складності інтелектуальної складової та підвищеними психологічними навантаженнями на особистість, актуальним стає запровадження підходу до організації професійної діяльності на основі нової психологічної концепції діяльності окремого професіоналу та життя організації в цілому. За сучасних умов абсолютно недостатньо вести мову про забезпечення мотивації, профпридатності, оптимальної функціональної взаємодії тощо. Нова психологічна концепція повинна бути центрована на психологічному просторі організації та на організаційній соціокультурі у їх єдності, забезпечуючи вивільнення ресурсного потенціалу особистості професіонала та професійної команди як групового суб'єкту діяльності. Мова йде про зміни, які привносять у організаційний простір нове ставлення до професіонала. Суб'єкт екстремальної діяльності повинен виступати в якості суб'єкту забезпечення власної професійної надійності. Таке забезпечення може розглядатися як професійно-орієнтований аспект самотворення особистості. Таким чином, мова повинна йти про відповідність діяльнісного психологічного простору новому статусу суб'єкта діяльності не просто як виконавця певних професійних завдань, а творця себе як професіонала.

Центральною ланкою процесу формування, підтримання та підвищення професіоналом своєї професійної надійності повинна бути його робота з власною ціннісно-сисловою сферою: розвиток її у контексті основоположних суспільних цінностей; запобігання смисловим деформаціям на основі навичок інтроспекції; інтеріоризація професійних ідеалів як основи професійного психологічного простору; екстеріоризація свого внутрішнього світу у професійний психологічний простір. Навички професійно-орієнтованої інтроспекції потребують віднесення до категорії професійно-важливих, при цьому вони повинні розглядатися як навички особистісної інтроспекції, фокусованої *на житті* у професії. Груповий суб'єкт екстремальної діяльності, виступаючи у якості суб'єкту власної професійної надійності, повинен мати реальну можливість спрямовувати свою активність на оптимізацію психологічного простору, у якому відбувається діяльність. Така оптимізація передбачає соціокультурні перетворення за участі у цьому процесі кожного професіонала як представника своєї професійної спільноти.

Викладений підхід, який ми вважаємо за можливе назвати підходом "життя у професії", вимагає визнання вирішальної ролі внутрішнього світу особистості у забезпеченні її професійної надійності та формування у професійному просторі атмосфери

довіри, захисту особистої гідності, права на власну позицію. Зрозуміло, що у екстремальних професіях це вимагатиме ломки багатьох стереотипів.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 326-335.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. – М.: Смысл, 1999. – 350 с.
3. Бехтерев В.М. Общие основы рефлексологии человека: Руководство к объективному изучению личности / В. Бехтерев. – 3-е изд., испр. и знач. доп. – Л.: Гос. изд-во, 1926. – 423 с.
4. Бодров В.А., Луценко Г.А. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М.: Институт психологии АН СССР, 1991. – С. 157-168.
5. Будников О.В. Агрессивное реагирования пилотов транспортных воздушных судов в стрессовых ситуациях // Материалы IV Международной научно-практической конференции "Актуальные проблемы психологии деятельности в особых условиях" – К.: НАУ, 2009. – С. 8-12.
6. Журавлев А.Л. Психология совместной деятельности. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2005. – 640 с.
7. Куликов Л. Психогигиена личности. – СПб.: Питер, 2004. – 464 с.
8. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. – М.: 1993, с. 30-36.
9. Ложкін Г.В., Петренко О.В. Проблеми дослідження суміщеної діяльності в операторських професіях з особливими умовами праці // Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць. – К.: НУОУ, 2011. – Вип. 2 (21). – С. 156-162.
10. Петренко О.В. Психологічні аспекти управління ресурсами льотного екіпажу // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. – Том X, вип. 17. – С. 346-355.
11. Петренко О.В. Соціально-психологічний клімат льотного екіпажу // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах" – К.: НАУ, 2010. – 70-73 с.
12. Петренко О.В. Психологічні та соціокультурні аспекти оптимізації взаємодії в льотних екіпажах цивільної авіації // Проблеми емпіричних досліджень в психології. – Випуск 4. – К.: Гнозис, 2010. С. 328-334.
13. Петренко О.В. Сучасні проблеми та можливості забезпечення ефективної взаємодії членів льотних екіпажів: соціально-психологічний аспект // Матеріали IX Міжнародної науково-технічної конференції "Авіа-2009" – К.: НАУ, с. 24.1-24.6.
14. Петренко О.В. Методологічні особливості психологічних досліджень діяльності екіпажів повітряних суден як малих груп // Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця. – К.: НАУ, 2007. – С. 164-166
15. Пономаренко Я.І. Забезпечення психологічної готовності професіоналів з урахуванням відображення індивідуальної психологічної проблематики у неформальних ритуалах та прикметах // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах" – К.: НАУ, 2009. – С. 101-103.
16. Стрелков Ю.К. Инженерная и профессиональная психология. – М.: Издательский центр «Академия»; Высшая школа, 2001. – 360 с.
17. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – С. 124-125.
18. Хекхаузен Д. Мотивация и деятельность. – СПб.: Питер, Смысл, 2003. – 864 с.